

Ekonomické dopady migrácie v EÚ

Economic impacts of migration in European Union

IVANA LENNEROVÁ – BORIS ŠTURC

Abstrakt

Migrácia je spojená s vývojom ľudského spoločenstva už od pradávna, no stále so sebou prináša nové poznatky, objavy a možnosti výskumu. Samotné migrovanie nikdy nebolo jednoduchšie a prístup do rozvinutých krajín nie je ani zďaleka tak náročný ako bol v minulom storočí. Problematika migrácie je celospoločenským fenoménom a najmä teraz v čase novodobej globalizácie má veľké dôsledky. Cieľom príspevku je definovať možné dopady migrácie na zdrojové krajiny a zhodnotiť ich.

Kľúčové slová:

migrácia, pull a push faktory, dopady migrácie

Abstract:

Migration has been linked to the development of the human community since ancient times, but it still brings with it new knowledge, discoveries and research opportunities. Migration itself has never been easier, and access to developed countries is not nearly as difficult as it was in the last century. The issue of migration is a society-wide phenomenon and, especially now, in the time of modern globalization, it has great consequences. The aim of the paper is to define the possible effects of migration on source countries and evaluate them.

Key words:

migration, pull and push factors, impacts of migration

JEL Classification:

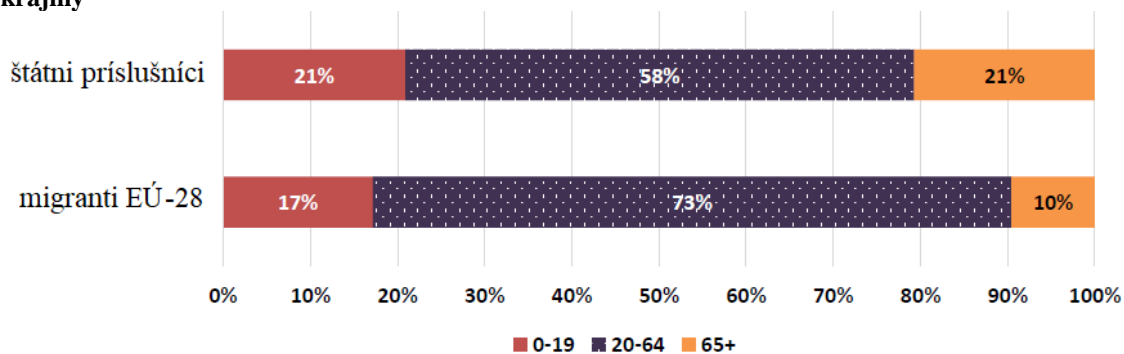
Úvod

Za posledné desaťročia, voľný pohyb medzi štátmi Európskej Únie mal za následok populačné zmeny. Na základe tohto práva mnohí občania hľadajú prácu na iných miestach, ako je ich krajina pôvodu. Touto skutočnosťou sú zasiahnuté najmä štáty východnej Európy. Za posledných 25 rokov došlo k značnému zmenšeniu populácie v týchto krajinách, čo je výsledkom predovšetkým nízkej natality a emigrácie. Bulharsko stratilo 16% percent svojej

pôvodnej populácie pobaltské štáty až 26%. Ak by migračné pohyby posledných rokov pretrvávali, ako doteraz, počet obyvateľov Rumunska by sa znížil z 19,9 milióna v roku 2015 na 13,8 milióna do roku 2060 (-30% populácie). Toto zmenšenie populácie by sa znížilo o viac ako polovicu ak by sme odrátali vnútroeurópsku migráciu. Na druhej strane si však touto migráciou cieľové krajiny kompenzujú svoje vlastné starnutie populácie.

V schéme č. 1 máme zobrazenú celkovú vekovú štruktúru občanov EÚ-28 s pobytom v inej krajine ako krajine ich pôvodu, v porovnaní s vekovou štruktúrou štátnych príslušníkov cieľových krajín v roku 2018. Na základe tohto porovnania má migrujúce obyvateľstvo o 15% viac ľudí v produktívnom veku medzi 20-64rokov, ako pôvodní štátni príslušníci žijúci v cieľovej krajine.

Schéma č. 1: Celková veková štruktúra EÚ-28 migrantov v porovnaní so štátnymi príslušníkmi cieľovej krajiny

Zdroj: Eurostat

Z demografického hľadiska má odliv obyvateľov hlavne negatívne dôsledky na vysielajúce krajiny. V prípade stálej migrácie obyvateľstva to spôsobuje výrazný pokles natality v krajine pôvodu a z ekonomického pohľadu to predstavuje stratu budúceho aktívneho obyvateľstva vytvárajúceho ekonomické statky a zabezpečujúceho dôchodkové zdroje.

Negatívne dopady migrácie

Z ekonomického hľadiska, migrácia medzi štátmi Európskej Únie môže byť považovaná za prínosnú pre úniu ako celok. Takýto efekt však nemusíme pozorovať pri členských štátoch ako jednotlivých subjektoch.

Odliv pracovníkov krajiny pôvodu vytvára určité zmeny, či už pozitívne alebo negatívne v krajine pôvodu ako aj v cieľovej krajine. Pre krajinu pôvodu, ako o jednom z najväčších negatív môžeme hovoriť o strate potencionálneho rastu HDP, ktoré by mohlo byť vytvorené pracovnými emigrantmi. Migrant podľa predpokladov vytvorených na základe vyššie spomenutej neoklasickej ekonomickej mikroteórie, si pred vstupom na pracovný trh, ako jednotliviec, na základe svojich príčin a motívov vytvorí rozhodnutie, či bude emigrovať alebo zostane v krajine svojho pôvodu. V prípade odchodu pracovníka do zahraničia, môžeme hovoriť o ušlej pridanej hodnote ktorú by vytvoril na domácom trhu práce, ak by bol zamestnaný v zdrojovej krajine.

Z ekonomického-sociálneho pohľadu je efekt odlivu pracovníkov ešte vážnejší v prípade ak hovoríme o odlive kvalifikovaných migrantov zo zdrojových krajín. V tomto prípade hovoríme o už vyššie spomenutom odlive mozgov. Nedostatok tohto druhu pracovnej sily spôsobuje zhoršenie štruktúry (vekovej, vzdelanostnej, atď.) obyvateľstva v domovskej krajine.

A. Mountford tento jav v súvislosti s odlivom mozgov hovorí *„o existencii začarovaného kruhu, v ktorom ekonomicky vyspelé krajiny „vysávajú“ z rozvojových krajín ich kvalifikovanú pracovnú silu, čo im umožňuje ešte viac zvyšovať ich produktivitu, na úkor produktivity krajín pôvodu migranta.“*

Odliv mozgov je výsledkom rastúcej konkurencie v oblasti talentov a vyskytuje sa v krajinách ktoré nevytvárajú dostatočne stimuly na udržanie si vysokokvalifikovaných pracovníkov a vysokoškolských študentov. Konkrétnejšie, fenomén odlivu mozgov sa týka krajín s trvalou stratou kvalifikovaných pracovníkov alebo študentov. V súťaži, vysielajúce krajiny sú v značnej nevýhode v dôsledku toho, že nedokážu vytvárať podmienky na udržanie takejto pracovnej sily. Štátne orgány sa v týchto „stratových“ krajinách musia vyrovnávať priamo so sociálno-ekonomickými účinkami spôsobených výraznou stratou talentu. To si môže vyžadovať formuláciu budúcej politickej stratégie alebo opatrenia zamerané na zmiernenie alebo zabránenie úniku mozgov.

Krajiny so slabými stimulmi takto strácajú takýto ľudský kapitál v prospech krajín ktoré ponúkajú atraktívnejšie pracovné podmienky, to sú „pull“ faktory ktoré sme si vyššie

spomenuli. V prípade vysoko kvalifikovaných pracovníkov v Európskej únii práve „pull” faktory hrajú významnejšiu rolu ako „push” faktory.

Pri motivácii vysokokvalifikovanej pracovnej sily dokážeme rozoznávať určité špecifiká. Títo odborníci líšia od bežnej populácie hlavne dosiahnutou úrovňou vzdelania. Takýto migrujúci ľudia častokrát prichádzajú do cieľovej krajiny s už vopred uzatvorenou pracovnou zmluvou. Prevažná časť migrácie odborníkov je tzv. ponukovou migráciou. Ide o migráciu zo zdrojovej krajiny na základe ponúk zamestnávateľov v cieľovej krajine. Uvedený typ migračnej mobility je ovplyvnený spravidla nedostatkom pracovných síl v určitom odvetví alebo odbore v cieľovej krajine. Ponuka pracovného uplatnenia pre tieto kapacity je prakticky trvalá, lebo po vrcholových odborníkoch je vždy dopyt. Rozdiel v úrovni pracovných príjmov v zahraničí oproti zdrojovému štátu je zvyčajne významným motivačným faktorom medzinárodnej migrácie. Rozdiel úrovne príjmov však v prípade vysoko kvalifikovaných pracovných síl nemá až také dominantné postavenie ako v prípade migrácie pracovníkov so strednou a nižšou kvalifikáciou, ktorí vykonávajú predovšetkým prácu manuálneho charakteru. Hlavným motivačným faktorom medzinárodnej migrácie odborníkov môže byť skôr rozvoj ich profesionálnych znalostí, možnosť práce medzi inými svetovými odborníkmi, účasť na významných medzinárodných projektoch, možnosti kariérneho postupu, či už priamo v cieľovej krajine alebo po návrate v zdrojovej krajine. Návratnosť do zdrojových krajín však býva často krát veľmi nízka. Takýto vzdelaní migranti síce majú v úmysle v zahraničí zostať iba zopár rokov, nábrať skúsenosti a neskôr ich využiť na domacom trhu práce, ako náhle si však vybudujú v zahraničí kariéru šanca pre návrat sa rýchlo znižuje.

Takýto odliv výrazne vplýva na krajinu pôvodu, v ekonomických faktoroch v podobe znižovania ekonomického rastu a konkurencieschopnosti štátnej ekonomiky. V prípade ekonomického rastu hovoríme o vplyve ľudského kapitálu ktorý svojou produktivitou práce vplýva na ekonomický rast. Ľudia s vyššou úrovňou ľudského kapitálu pracujú v rámci ich zamestnania viac kreatívne a vedia sa prispôbiť lepšie podmienkam na pracovisku.

M. Přívařová hovorí o tom že práve „*Prítomnosť kvalifikovaných jednotlivcov v ekonomickom systéme umožňuje tiež vznik externalít, ktoré majú pozitívny dopad na ostatných občanov, pretože títo (najmä vedci a inžinieri) prispievajú k inováciám, k technickému pokroku a umožňujú zvýšiť produktivitu. Ich odchod teda znamená ťažké straty pre ekonomiku.*“

Kvalitný ľudský potenciál ma taktiež vplyv aj na tvorbu nových pracovných miest. Inovácie vytvárané ľudským kapitálom rozvíjajú podnikanie v existujúcich podnikoch ich expanziu a tým aj množstvo pracovných miest. Zároveň sú aj dôležitým „pull“ faktorom zahraničných investícií pre krajinu pôvodu. Vplyv možno sledovať aj na ich kvalite, teda čím kvalitnejším ľudským kapitálom krajina disponuje, tým je pridaná hodnota na vytvorené pracovné miesto zahraničným kapitálom väčšia.

Na začiatku tejto časti sme si z ekonomického hľadiska určili že emigrácia má negatívny vplyv na ukazovatele HDP, tento efekt sa prehĺbuje väčšmi pri kvalifikovanom ľudskom kapitáli, nakoľko predpokladáme že práve z toho že vysokokvalifikovaní migranti prispievajú najviac do verejných financií.

Z hľadiska celosvetového HDP ak aplikujeme teóriu dvojitého trhu práce do praxe, cieľové krajiny majú dopyt po ľudskom kapitáli hlavne na miesta v sekundárnom sektore o ktoré nemajú obyvatelia krajiny záujem. Migranti s vysokoškolským vzdelaním vytvárajú vyššiu pridanú hodnotu na miestach zodpovedajúcich ich kvalifikácii v zdrojovej krajine, než by vytvorili na pracovnom mieste v zahraničí ktoré by nezodpovedalo ich schopnostiam. Pri práci v zahraničí na menej vhodných kvalifikovaných miestach sa ľudský kapitál znehodnocuje. Nadmerná kvalifikácia na miestach s nízkou potrebnou kvalifikáciou bola potvrdená výročnou správou Európskej Únie o vnútroeurópskej pracovnej mobilite. Osoby ktoré sa sťahujú z krajín EÚ-28 s vysokou úrovňou vzdelania (terciárne) vykonávajú prácu v základných povolaniach ako napr. predavači, práce v remeselníctve alebo ako obsluha strojov oveľa častejšie ako štátni príslušníci s rovnakou úrovňou vzdelania. Podobne na tom sú aj migranti z EÚ-28 s nižším a stredným vzdelaním ktorí sú v porovnaní so štátnymi príslušníkmi s rovnakou úrovňou vzdelania v menšom pomere obsadzovaní na riadiace manažérske pozície.

Možno však argumentovať v prospech cieľových krajín, ak krajina pôvodu nedokáže plne zužitkovať a správne alokovať (tento efekt nazývame aj *strata mozgov*) vyššie spomenutý ľudský kapitál. Preto je lepšie aby takéto osoby migrovali niekam kde plne dokážu využiť svoje schopnosti. To z globálneho hľadiska prispieva k zvýšeniu efektívnosti alokácie ľudského kapitálu.

Ďalšie negatíva z odlivu mozgov sú spojené s verejnými financiami krajiny pôvodu. V tomto prípade môžeme spomenúť fiškálnu stratu a to v podobe daní ktoré by migrant odviezol do verejného rozpočtu v prípade, ak by v krajine pôvodu zostal. V prostredí Slovenskej republiky by sa jednalo o priame a nepriame dane. Priame dane daň ako daň z príjmu právnických osôb a fyzických osôb a nepriame-daň DPH, ktoré by osoba - migrant odviekla do verejného rozpočtu ak by pracovala v krajine.

Pri tomto negatívne počítame s tým, že práve odchod tých najviac kvalifikovaných spôsobuje najväčšiu fiškálnu stratu. Nakoľko sa predpokladá že práve vzdelaní pracovníci prispievajú najviac do príjmovej časti verejných financií.

Ďalším negatívom spojeným s takouto formou migrácie sú náklady spojené s investíciou do edukácie takéhoto ľudského kapitálu. Odchod vzdelanej pracovnej sily spôsobuje straty investícií do vzdelania, najmä ak je to vzdelanie financované verejnými prostriedkami. To znamená že štát investuje do vzdelania budúceho ľudského kapitálu, ktorý však nikdy nebude môcť zužitkovať. Pre krajinu cieľovú to má presne opačný efekt. Krajina nadobúda už vyškolený ľudský kapitál do ktorého štát nemusel investovať cez verejné vzdelávanie. Keby vysoko vzdelaní ľudia zostali, sociálne prínosy vysokoškolského vzdelávania by zabezpečili návratnosť verejných investícií do vzdelávania. Emigrácia kvalifikovaných pracovníkov, ktorí boli vzdelaní na verejné náklady, spôsobuje explicitné fiškálne straty (aj prostredníctvom stratených daňových príjmov), ako aj ušlé sociálne výhody pre krajinu pôvodu, zatiaľ čo cieľová krajina tieto výhody využíva bezplatne. Náklady obetovanej príležitosti z tejto utopenej investície sú tiež významné. Verejné prostriedky sa mohli minúť na poskytovanie iných sociálnych výhod, napríklad na štátnu zdravotnú starostlivosť.

Efekt úniku mozgov má v niektorých sektoroch vysielajúceho štátu väčší negatívny dopad ako v iných. Strata väčšieho počtu kvalifikovaných pracovníkov, najmä z ekonomicky zaostalých krajín má za následok sťaženie prístupu k určitým službám, najmä takým, ktoré sa týkajú zdravotníctva a školstva. V takomto prípade menej konkurencieschopné štáty volia možnosť tzv. náhradnej migrácie, to je vtedy keď takéto krajiny obsadzujú pozície po odchode kvalifikovaných migrantov, imigrantmi z tretích krajín.

Pozitívne ekonomické dopady

Migrácia však nie je pre vývoj zdrojovej krajiny iba negatívna, spôsobuje aj pozitívne efekty. Zatiaľ čo pojem odliv mozgov ukazuje migráciu skôr v negatívnom svetle, optimistickejšie vymedzenie tohto efektu vidíme pod pojmami cirkulácia a návrat mozgov. Tieto efekty sú spojené s návratnosťou kvalifikovaného ľudského kapitálu. Migranti získavajú skúsenosti a vzdelanie počas krátkodobej či dlhodobej no nie však trvalej migrácie, ktoré sa využijú k zvýšeniu úrovne a konkurencieschopnosti a celkovému rozvoju krajiny pôvodu. V prípade práve kvalifikovanej migrácie môžeme hovoriť aj o vytvorení obchodných a investičných väzieb medzi zdrojovými a cieľovými štátmi, návrat migrantov so znalosťami a know-how zo zahraničia ktoré po návrate môžu implementovať v zdrojovej krajine.

Medzi hlavné pozitíva migrácie môžeme zaradiť remitencie, efekt ktorý sme si spomenuli v spojení s novou ekonomikou migrácie. Remitencie sú finančné transfery prichádzajúce od emigrantov do zdrojových krajín. Tieto transfery sú príjmom domácností tvorený z úspor migrantov v cieľových krajinách. Možno ich posudzovať ako z makroekonomického tak aj z mikroekonomického hľadiska.

Z hľadiska makroekonomického dochádza vďaka remitenciám najmä k zlepšovaniu salda platobnej bilancie zdrojovej krajiny a k zvyšovaniu ekonomického rastu zvyšovaním dopytu, ale i zvyšovaním objemu výroby v dôsledku rozvoja najmä malého, ale aj stredného podnikania.

Remitencie spôsobujú aj tzv. multiplikačný efekt, ten nastáva keď domácnosť použije remitencie na spotrebu tovarov a služieb. Podnikom sa viac darí a zvyšujú investície do hrubej tvorby kapitálu, čo podporuje ekonomický rast krajiny. Pomáhajú k diverzifikácii miestneho podnikania, v prípade rozvojových krajín ktoré často vyvážajú suroviny a dovážajú tovar.

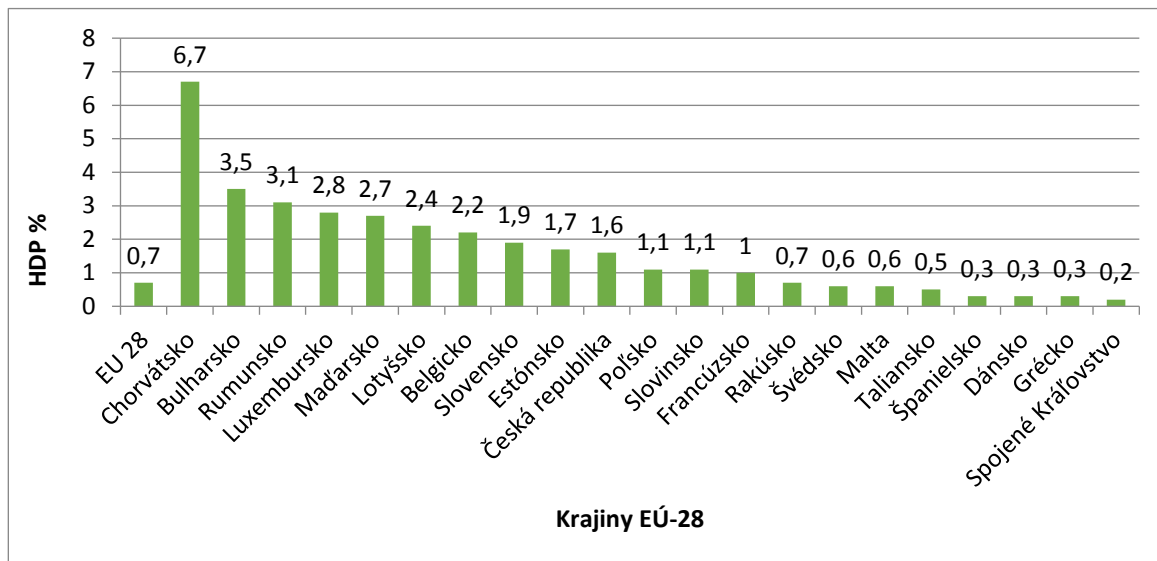
Remitencie vplývajú pozitívne na úroveň národného dôchodku, zvyšujú spotrebu tovarov a služieb, investícií, úspor v bankách.

Z mikroekonomického hľadiska sú tieto finančné prostriedky ktoré sú posielané rodinám a komunitám v zdrojových krajinách, následne využívané rodinnými príslušníkmi k zlepšeniu ich životnej situácie v domovskej krajine. Jedná sa napr. o zlepšenie zdravotnej starostlivosti, zvýšenie bezpečnosti, zlepšenie kvality bývania. Usporené finančné prostriedky

v dlhodobom časovom horizonte nemusia predstavovať remitencie, ak budú napomáhať tomu, aby si migrant mohol dovoliť presťahovať svojich rodinných príslušníkov do cieľovej krajiny. Takto by už nemal migrant koho podporovať v krajine pôvodu. Rovnako klesajúcu tendenciu ma migrácia aj ak sa situácia pre rodinných príslušníkov v krajine pôvodu zlepšuje, výška remitencií sa v tomto prípade znižuje. Každé pozitívum má však aj určité negatíva. Remitencie predstavujú určitú finančnú závislosť zdrojovej krajiny od ekonomiky krajiny cieľovej. Ich výška zároveň podnecuje domáce obyvateľstvo k emigrácii, čo sa môže prejaviť v nedostatku kvalifikovanej pracovnej sily, ktorá je ako sme si už vyššie ustanovili, „pull“ faktorom pre priame zahraničné investície. Toto dáva priestor vyššie spomenutej náhradnej migrácii na voľné pracovné miesta, prípadne sú zaplňané pracovnou silou s nižšou kvalifikáciou, alebo študentmi. Remitencie sú dôležitý kapitálový príjem pre mnoho krajín. Stretneme ich vo väčšom množstve najmä v rozvojových krajinách kde niekedy predstavujú až niekoľko desiatok percent HDP. Remitencie redukujú chudobu a stimulujú ekonomický rast týchto krajín.

V európskom kontexte síce netvorí až tak enormnú časť ako v rozvojových krajinách to však neznamená že remitencie nie sú dôležitým stimulom. Dáta o remitenciách Európskej únie poskytuje Eurostat v pomerne úzkom vymedzení. V súčasnosti umožňuje len približné údaje o osobných remitenciách. Ide o užšiu koncepciu medzinárodných remitencií. - „osobné remitenície“, a vychádza z dvoch štandardných zložiek – osobných transferov a zamestnaneckých kompenzácií. Mieru závislosti krajín od osobných remitencií vidíme zobrazenú na grafe č.1. Miera závislosti na medzinárodných remitenciách sa meria podielom prílevu osobných remitencií v percentách HDP príslušnej krajiny. Podľa toho je najvyššia miera závislosti na osobných remitenciách v EÚ majú prevažne v krajinách typicky označovaných ako vysielajúce. Najviac remitencií prichádza v prvom rade do vysielajúcich krajín a to Chorvátska(6,7%) a Bulharska (3,5%) a Rumunska (3,1%).

Graf č. 1: Prichádzajúce osobné remitencie za rok 2019 (vlastné spracovanie)

Zdroj Eurostat

V neposlednom rade medzi ekonomické pozitíva migrácie na strane zdrojovej krajiny môžeme ďalej uviesť efekt redukcie miery nezamestnanosti. Tento efekt znižuje nezamestnanosť ľudí, v dôsledku ich vycestovania za prácou do zahraničia. V krátkodobom ponímaní v spojitosti s týmto efektom sa znižujú náklady, ktoré vznikajú pri nezamestnanosti. Ide o podpory v nezamestnanosti, ktoré sú vyplácané od štátu obyvateľom, ktorí si nemôžu nájsť prácu v zdrojovej krajine. Tieto podpory zaťažujú štátny rozpočet, pretože z neho odčerpávajú finančné prostriedky.

Záver

Procesy pracovnej migrácie ako aj návratu sú svojim spôsobom prirodzené fenomény, ktoré umožňuje a podporuje členstvo Slovenska v EÚ. Výhody migrácie pre host'ovské, ako aj domovské krajiny sú prevažne pozitívne, no naďalej ostáva priestor pre lepšiu integráciu migrantov i návratilcov. Slovensko je krajina s vysokou mierou pracovnej migrácie a aj pomerne vysokou dynamikou návratu. Nejaví sa, že by migrácia mladých viedla k masívnemu odlivu mozgov, keďže mnohí mladí sa vracajú skúsenejší a pre domáci trh práce atraktívnejší. Slovensko čelí starnutiu obyvateľstva a v súčasnosti aj nedostatku kvalifikovanej pracovnej sily. Z tohto pohľadu existuje priestor pre aktívnejšiu a efektívnejšiu úlohu verejných inštitúcií

tak, aby poskytli lepšiu a najmä cielenejšiu pomoc po návrate a uľahčili integráciu, a to najmä v znevýhodnených regiónoch a znevýhodneným skupinám navrátilcov ako sú ženy, či nižšie vzdelaní jednotlivci. Medzi konkrétne politiky patrí integrácia služieb celených na navrátilcov (politika „jedných dverí“), kde by mohli nájsť odpovede na konkrétne otázky spojené so spoločenskou a ekonomickou re-integráciou. Navrátilci by rovnako mohli byť cielenejšie usmerňovaní a povzbudzovaní k podnikaniu.

- [1] LENNEROVÁ, Ivana. Economic impact of migration. *Perspective directions of scientific researches: collection of scientific articles: [conference: 30.9.2016, Coventry, United Kingdom]*. Coventry: Agenda Publishing House, 2016, , 70-75. ISBN 978-617-7214-40-2.
- [2] PŘÍVARA, Andrej. Medzinárodná migrácia vysoko kvalifikovaných pracovných síl v kontexte globalizácie svetovej ekonomiky: International migration og highly skilled labor un the context of globalization of world economy. *Sociálno-ekonomický obzor: recenzovaný odborný on-line časopis*. Bratislava: Ekonomická univerzita v Bratislave, 2014, **2**(4), 4-12. ISSN 1339-2387.
- [3] LENNEROVÁ, Ivana. Effects of labor migration in the post-crisis period. *Trends in der Entwicklung der nationalen und internationalen Wissenschaft: sammelwerk der wissenschaftlichen artikel: internationale wissenschaftliche und praktische Konferenz: 28.12.2016, Nuremberg, Germany*. Nürnberg: Verlag SWG imex, 2016, , 38-44. ISBN 978-617-7214-44-0.
- [4] MARTINCOVÁ, Marta. Ľudský kapitál a ekonomický rast – teoretické a praktické implikácie: Human capital and economic growth - theoretical and practical implications. *Efektívnosť fiškálnej a monetárnej politiky v priebehu ekonomického cyklu: zborník vedeckých statí*. Bratislava: Katedra ekonomickej teórie NHF EU, 2017, , [1-7]. ISBN 978-80-225-4440-5.
- [5] PŘÍVAROVÁ, Magdaléna. Emigrácia kvalifikovanej pracovnej sily a jej kontroverzný dopad na krajinu pôvodu migranta: Emigration of skilled workers and its controversial impact on the country of origin of the migrant. *Efektívnosť fiškálnej a monetárnej politiky v priebehu ekonomického cyklu: zborník vedeckých statí*. Bratislava: Katedra ekonomickej teórie NHF EU, 2017, , [1-6]. ISBN 978-80-225-4440-5.
- [6] VOJTOVIČ, Sergej. *Ekonomické a sociálne dôsledky migrácie pracovnej sily do zahraničia*. Trenčín: Trenčianska univerzita Alexandra Dubčeka v Trenčíne, 2016. Str. 61 ISBN 9788080757625.
- [7] European commition. *2018 Annual report on intra-EU labour mobility*. Luxembourg: Publication Office of the European Union, 2019. ISB: 978-92-79-99975-8 dostupné na: <https://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=738&langId=sk&pubId=8174&furtherPubs=yes>.
- [8] STOJANOV, Robert a Jiří NOVOSÁK. Migrace místo pomoci?: Remittance a cirkulace mozků jako nástroje rozvoje. *Mezinárodní vztahy*. Praha: Ústav mezinárodních vztahů, 2008, **43**(1), 38-77. ISSN 0323-1844.

- [9] GOLOVICS, József. Addressing the EU's East-West Brain Drain: Why a Tax Solution Would Be in Vain. *New Perspectives: interdisciplinary journal of Central & East European politics and international relations*. Praha: Ústav mezinárodních vztahů, 2019, **27**(2), 63-85. ISSN 2336-825X.
- [10] PŘÍVAROVÁ, Magdaléna a Andrej PŘÍVARA. The Microeconomic and macroeconomic contexts of remittances. *Actual economy: social challenges and financial issues in XXI century (ACE-FIIS:2017): proceedings of 7th international conference: Saint-Petersburg, Russia, 18-19 May 2017*. Bangkok: Suan Sunandha Rajabhat University, 2017, , 286-287
- [11] LIPKOVÁ, Ludmila. Remitencie a ich úloha pre materskú krajinu migrantov. *Medzinárodné vzťahy 2010: aktuálne otázky svetovej ekonomiky a politiky: zborník príspevkov z 11. medzinárodnej vedeckej konferencie: zámok Smolenice 2. - 3. december 2010*. Bratislava: Vydavateľstvo EKONÓM, 2011, , 424-427. ISBN 978-80-225-3172-6.š
- [12] MERTANOVÁ Katarína. Remitencie trendy a efekty. *Vybrané aspekty makroekonomického prostredia v Slovenskej republike a v Európskej únii: zborník vedeckých statí*. Bratislava: Vydavateľstvo EKONÓM, 2019, , 257-264. ISBN 978-80-225-4619-5
- [13] VOJTOVIČ, Sergej. *Ekonomické a sociálne dôsledky migrácie pracovnej sily do zahraničia*. Trenčín: Trenčianska univerzita Alexandra Dubčeka v Trenčíne, 2016. Str. 63 ISBN 9788080757625.
- [14] Eurostat (20.4.2020) dostupné na :
https://ec.europa.eu/eurostat/statisticsexplained/index.php/Personal_remittances_statistics#EU-28_is_a_net_payer_in_personal_remittances_to_the_rest_of_the_world_again
- [15] LUTZ, W. et al.. , *Demographic Scenarios for the EU*[elektronický zdroj]., Luxembourg :Publications Office of the European Union, , 2019. ISBN 978-92-76-03216-8 dostupné na:
<https://ec.europa.eu/jrc/en/publication/eur-scientific-and-technical-research-reports/demographic-scenarios-eu>

Kontaktné údaje:

Ing. Ivana Lennerová, PhD.
Katedra ekonomickej teórie

Ing. Boris Šturc, PhD.
Katedra bankovníctva a medzinárodných financií

Národohospodárska fakulta
Ekonomická univerzita v Bratislave
Dolnozemska cesta 1,
Bratislava, 852 35 Slovenská republika

e-mail:

ivana.lennerova@euba.sk

boris.sturc@euba.sk